

A történetíró jezsuita testvérek: Kazy Ferenc és Kazy János újraértékelése

Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*ban ezt olvashatjuk: "Kazy Ferenc, garamvezekényi (Léva, 1695. ápr.7. – Pozsony, 1759. jún. 11.): költő, történetíró. Nagyszombati, grazi és bécsi tanulmányai után a jezsuita rend mo.-i iskoláiban tanított. 1737-ben a bécsi Pázmáneum rektora, 1738-tól Trencsénben, Pozsonyban és Sopronban házfőnök, 1743-ban és 1748–49-ben a nagyszombati Collegium Rubrorum igazgatója. Tizenkét elégiából álló *Fasti Hungariae* (Kassa, 1721) c. művének tárgya a magyar történelem és a magyar nép sajátosságai. *Svasoriae regum Hungariae* (Nagyszombat, 1728) c. művében tizenkét magyar királyról elmélkedik Szent Istvántól Szapolyai Jánosig. Szépírói munkásságánál jelentősebb történetírói tevékenysége. Első történeti műve Koháry István országbíró életrajza (*Posthuma memoria [...] Stephani Koháry*, uo., 1732). Istvánffy Miklós Historiájának folytatásaként, Timon Sámuel kéziratának felhasználásával megírta a 17. sz. történetét (*Historia Regni Hungariae [...]*, 1–3., uo., 1737–1749). A nagyszombati egyetem első száz évét összegző munkájában Tolnay Imre egyetemtörténetét egészítette ki (*Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*, uo., 1737)."¹ Kazy Jánosról nem találunk adatot a lexikonban.

Tarnai Andor is Timon hatását emeli ki "A jezsuita Kazy Ferenc (1695–1759) – barokk retorikába öltöztetve Timon eredményeit – a 17. század történetét írta meg, Istvánffy művének folytatásaként (*Historia regni Hungariae* I–III., Nagyszombat, 1737–1749, 1751)."² Hóman Bálint igen nagyra tartja Timon munkásságát, annál kevesebbre Kazy Ferencét: "A forráskutatáson alapuló nemzeti történetírás

¹ *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 2. köt., Tüskés Gábor és Király Erzsébet szócikke. Bp., 1994, 996. p.

² *A magyar irodalom története*, 2. köt., főszerk., SÖTÉR István, Bp., 1964, 571. p.

magalapítója az utókortól érdeme szerint sohasem méltatott *Timon Sámuel* volt. Történetírói egyéniségének kialakulására nagyszombati tanárának – a polyhistor *Szentiványi Márton*nak – buzdításai mellett *Hevenes*i forrásgyűjteményének tanulmányozása volt irányító hatással. [...] A század közepének jezsuita történeti irodalma teljesen Timon hatása alatt áll. Péterffy Károly, Kéry Bálint, Muszka Miklós, Schmitth Miklós és mások Timonnak a magyar főpapokról írt művét vették mintául az uralkodók és főméltóságok kissé panegyrikus ízű életrajzgyűjteményeihez. [...] Még szembetűnőbb Timon hatása az évkönyv-irodalomban. Rost Tamás, Podlusáni Zsigmond, Spangár András és a Timon hagyatékát rútol megdézsmáló Kazy Ferenc évkönyveikben az ő kutatásának eredményeit öntötték új formába. A jelesebbek is – Kéry Borgia Ferenc, Kornéli János és Schmitth Miklós –, kik önálló forráskutatást végeztek, Timon szellemében, a tőle kezdett irányban dolgoztak.³

Hóman Bálint szerint tehát Kazy "rútol megdézsmálta" Timon hagyatékát. Magától adódnak ezzel kapcsolatban a kérdések: ha ez így történt, miért nem járatta le magát a jezsuita historikus a tudományokban jártas rendtársai előtt? Hogyan bízhattak rá rendkívül jelentős előjárói feladatokat, és miért ő írta meg a magyar tartomány legfontosabb intézményének, a nagyszombati egyetemnek a történetét? A *Historia Regni Hungariae* első kötetéhez Wilibaldus Krieger, az osztrák–magyar jezsuita provincia akkori előjárója írt ajánlást, aki egyértelműen Kazy művének tartotta (*a Francisco Kazy, Societatis nostrae Sacerdote conscripta*), és minden kiadási jogot fenntartott rendjének. A másik két kötet elé is az éppen tisztségben levő legfőbb előjáró adta meg a hozzájárulását, és mindegyik, lényegében a fentebb idézett kifejezéssel, Kazy művének tartotta.

Timon Sámuel minden *valószínűség* szerint először Kazy Jánost, Kazy Ferenc jezsuita bátyját ismerte meg, aki szintén méltatlanul elfeledett történetíró és teológus. Nagyszombatban és Grazban tanult, és olyan nagy megbecsülésben volt része, hogy három-

³ HÓMAN Bálint, *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században = Történetírás és forráskritika*, Bp., 1938, 367-368. p.

szor is kinevezték a nagyszombati egyetem kancellárjának, illetve több évig volt ugyanitt és más városokban a jezsuita rendház rectora.⁴

Kazy János 1718-ban adta ki a *Brevis Commentarius Rerum in Hungaria, Croatia et Transylvania* című művének első kötetét, amelyet Szerdahelyi Gábornak, a nagyszombati egyetem kancellárjának ajánlott, és Timon Sámuel volt a promotora. Ezért a művéért elnyerte a filozófia laureatus fokozatát. Bizonyára Timon beszélt rá és támogatta az idősebb Kazyt, hogy folytassa Istvánffy és az ő annalesét, az 1714-ben megjelent *Synopsis Novae Chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae*-t, amelyben Timon Szent Istvántól kezdve 1526-ig, vagyis az ország három részre szakadásáig jutott el. Tarnai Andor az általa negyedik és ötödik kötetnek nevezett részt is Timon munkájának tulajdonítja, valószínűleg azért, mert egybekötve jelent meg Timon *Synopsis*ával.⁵ Ezt komoly tévedésnek tartjuk, mert egyrészt a belső címlapok egyértelműen tanúsítják Kazy János szerzőségét, másrészt a piarista Horányi is Kazy János művének tartja a *Memoria Hungarorum*-ban.⁶ Az általunk ismert leghitelesebb forrás a jezsuita Paintner kéziratosa műve, aki a rendje feloszlása miatt nem sokáig maradhatott jogilag jezsuita, de szívében az maradt. Egyik legfontosabb terve a jezsuita írók adatainak és műveik címének összegyűjtése volt. Ő is Kazy Jánosnak tulajdonítja a *Brevis Commentarius* két kötetét a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban őrzött kéziratában.⁷

Kazy János az első kötetben 1526-tól 1564-ig írja le az eseményeket, és Oláh Miklós érseknek az országot sirató fájdalmas epigrammájával zárja le annalesét. Egyedül a hős családok sarjai adhatnak vigasztalást, köztük is elsőnek a Zrínyieket említi, majd a Thurzókat és a Batthyányakat. A *Brevis Commentarius* második kötete 1719-ben jelent meg, és 1576-ig veszi sorra az eseményeket. Kazy

⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 5. köt., Bp., 1897, 1304-1305. p.

⁵ *A magyar irodalom története*, 2. köt., id. kiad., 411. p.

⁶ Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, 2. köt., Bécs. 1776, 310-311. p.

⁷ PAINTNER Michael, *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae... ab anno 1554 ad nostra tempora...* 18. sz. vége = SZABÓ Flóris, *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa - 1850 előtti kéziratok* - Bp., 1981. 822. tétel, 118. C. 35.

János ezen kötet címlapján már nem hivatkozik Timonra, mert már elnyerte a megfelelő tudományos fokozatot. Említésre érdemes, hogy az 1566. év elmondásakor a nemzetközi összefogás kísérletét tárgyalja Szulejmán szultánnal szemben, akit Zrínyi ellen a bán siklósi győzelme ingerelt fel. Ezért építtette meg gyorsan az eszéki hidat, és vonult Szigetvár ellen. Zrínyi Miklós pedig két és félezer emberrel várta, és a számban kicsi, de lélekben hatalmas sereg elszántan védte a várat (*parvo quidem eo numero, sed animis maximis*). Majd Kazy János részletesen elmondja, hogyan készülődött a *dux fortissimus*, a rettenthetetlen vezér a hősi halálra, akinek méltó társa volt Alapi Gáspár. A jezsuita historikus gondosan feljegyzi, hogy a magyar történetírókon kívül kik írtak erről a hősies, világraszóló küzdelemről.

A Timonnak tulajdonított *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum* Kassán jelent meg 1736-ban, valószínűleg a magyar történelmet összefoglaló tankönyvnek készült. Ez a munka lényegében a *Synopsis Novae Chronologiae* és Kazy János *Brevis Commentarius*ának utánnnyomása, amelyet Rost Tamás egészített ki. A szakirodalom azonban nem említi Kazy János nevét, csak Rost Tamásét, bár egyikük neve sincs feltüntetve a könyvben. Paintner is Rost Tamás művei között sorolja fel az *Epitome* egy pontosan meghatározott részét: II. Rudolf császár trónra kerülésétől 1735-ig, a könyvben tárgyalt utolsó évig tartó parsot, amely mind stílusában, mind kidolgozottságában eléggé elüt Timon és Kazy János írásától. Az *Epitome* első kiadásában egy díszítő vonallal erősen el van választva az 1526–1576-ig tartó rész, amelyhez hasonló választvonalat a műben nem találunk. A második kiadásban, az 1764-ben Kolozsvárott megjelent *Epitoméban* még erősebb az elválasztó díszítés, ráadásul a *Brevis Commentarius* két kötetének határán ugyanez a díszítő jelzés jelenik meg. A Rudolf császárral kezdődő pars előtt mindkét kiadásban azt olvashatjuk, hogy az eddigieket Timon Sámuel írta, a következőket pedig egy nevét homályban hagyó valaki. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a másik két szerző nevének elhallgatásában – a renden belüli általános tisztelet mellett az is közrejátszott –, hogy Timon ebben az évben már súlyos beteg volt és meg is halt, ezért Kazy János még szerényebben akart háttérben maradni, mint Rost Tamás.

Már Szinnyei Timon kéziratos művei között sorolja fel az *Annales Regni Hungariae ab anno 1598-1662 perducti* című művét, de

erre a kutatás eddig még nem figyelt fel. Az *Annales* a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kaprinay-gyűjteményének A. fol. Tom. XXXVII-ben található. Szinnyei szerint a 93–100. és a 121–124. oldal fellelhető Kazy Ferenc *Historiájában*. A kézirat rövid tanulmányozása után világos előttünk: senki nem vette még a fáradságot, hogy kicsit is alaposabban átnézzék az *Annales Regni Hungariae*-t.

Az *Annales* belső borítóján a következő bejegyzés olvasható: "*Complectitur Annales Regni Hungariae, a P. Samuele Timon S. J. sacerdote conscriptos, ab anno 1598 usque ad annum 1662 perductos. Est ipsum originale diligenter asservandum nondum editum.*" p. 1-289. E bejegyzés szerint tehát az *Annales*-t Timon Sámuel jezsuita írta, és 1558-tól 1663-ig tárgyalja az eseményeket. Eredeti kézírása ez Timonnak, amelyet gondosan megőriztek, de még nem adtak ki. Véleményünk szerint, aki ezt bejegyezte, az sem nézte át igazán a kéziratot. Az igazság ugyanis az, hogy legalább három, igen eltérő kézírás fedezhető fel az *Annales Regni Hungariae*-ben. Az 1–93. oldalig tart az első jellegzetes íráskép, amelyet azonosítani lehet a kézirat után található, Timonnak Kornelius János rendtársához, a szintén kiváló történészhez, nagyszombati rectorhoz írott levelének írásmódjával, illetve Prioratro művéből való jegyzeteléssel, amely nyilvánvalóan fontos forrása volt az *Annales*-nek. Ez a megfigyelés megerősíti, hogy az *Annales*-hez köze van Timonnak, de ez nem jelenti azt, hogy az egészet ő írta. A 93. oldalon alul egy marginális jegyzetet találunk, amely *Michael Hibranus* nevét kijavítja *Ibranius*-ra, és hozzáteszi, "amint ez helyesebben Kazynál van" (+ *rectius Ibranius uti apud Kazy*). Ez a bejegyzés csak Kazy Ferenc *Historiájának* megjelenése után íródhatott. Ezt a feltevést igazolja, hogy nagy valószínűséggel ugyanez a kéz írta, megszakítva az esztergomi érsekek kiváltságainak a felsorolását, a 97. oldalon is a következő bejegyzést a lap közepére: "*Vide reliquum apud Fran. Kazi Lib. IV. Hist Hung. p. 259. seqq.*" ("Lásd a többi Kazi Ferenc *Historia Regni Hungarorum* IV. könyvének 259. lapján.") – Kétségtelen, hogy kissé ellentmondani látszik az ugyanazon szerzőnek, hogy Kazy nevét a 93. oldalon levő bejegyzés y-nal, a 97. lapon található pedig i-vel írja. – Az viszont egyértelmű, hogy fordítva történt, mint Szinnyei írta, nem Kazy Ferenc vette át az *Annales*-nek a 93–100. lapján levő részt, hanem annak írója ismerte és utalt Kazynak 1737-ben kiadott művére! A 101. oldaltól pedig úgy tűnik, hogy folytatódik Timon kézírása. Feltételezhetjük, hogy bizonyos részek hiányoztak még Timon

munkájából, és valaki kiegészítette őket, mert a 181. oldaltól újra Timonétól erősen elütő kézírást olvashatunk. A 121–124. lapig ugyanaz az írásmód, mint a 93–100. oldalon. A kéziratra jellemző, hogy az 1635. év kétszer is le van írva, míg az 1634. év kimaradt.

Rost Tamás és Timon nézeteinek eltérésére talán a legjobb példa Bethlen Gábor fejedelem megítélése. Rost Tamás Bethlen Gáborról minden rosszat elmond, és szerinte "a jó emberek öröme" halt meg a fejedelem. Emberinek csak azt látjuk a leírásában, hogy elsorolja, milyen szörnyű fájdalmai voltak a fejedelemnek az élete végén, de lehet, hogy ezt isteni büntetésnek látja. Majd Pázmány bíborossá kinevezést említi, de az 1635. év elbeszélésekor meg sem említi az egyetem alapítását. Az *Annales* Timon által írt első részében olvashatunk Bethlen Gábor haláláról. Rost Tamással szemben Timon nem ír Bethlenről semmi elítélőt, sőt egy gyulafehérvári dicsőítő epitáfiumot is közöl, amely megtalálható Kazy *Historiájában* is. Ez a felirat a legnagyobb rómaiakkal egyenrangúnak, a hunok ékességének, dákok dicsőségének nevezi az elhunyt fejedelmet. Az eltérő vélemények egyrészt mutatják, hogy a jezsuita történelem-szemlélet mennyire nem volt egységes, másrészt feltehetjük a kérdést: miért Rost Tamás írta meg az *Epitome* befejezését? Talán Paintner adja meg a választ, aki szerint Rost művét "*vulgavitque Cassov. 1730*", vagyis Rost már 1730-ban közzétette évkönyvét, így valószínű, hogy akárcsak Kazy Jánosét, Rost egy korábban már megjelent művét is egybekötötték a *Synopsissal*. Lehetséges, hogy Timon, aki szintén Kassán élt, mint Rost Tamás, azért gyűjtött anyagot a folytatáshoz, mert nem volt megelégedve rendtársa munkájával, de betegsége miatt nem tudta befejezni. Kazy Ferencet ezért kérhette meg, hogy bátyjához hasonló szellemben folytassa művét.

Kazy *Historia Regni Hungariae*ja jóval nagyobb terjedelmű, mint az *Annales Regni Hungariae* vagy Rost Tamás évkönyve, és a stílusa is eléggé eltér Timonétól. A Rost Tamás által kiegészített *Epitome* (Kassa, 1736) lényegesen rövidebben tárgyalja a 17. századot, mint Kazy egy évvel később kiadott műve, hiszen Timon Szent István királytól kezdi el annalesét, és Rost a 17. századot csak 57 oldalon tárgyalja. Kazy háromkötetes opusa pedig összesen 903 oldalon, tehát több mint tizenötszörös terjedelemben!

Kazy Ferenc mesteréhez, Timonhoz hasonló szellemben ír, és műveik címének hasonlósága is arra enged következtetni, hogy Kazy Ferenc ismerte a kéziratot. Hasonló felfogásra mutat a jezsuiták számára annyira kényes téma, Bethlen fejedelem halálának leírása és személyének értékelése. Kazy sem mond semmi elítélőt a jezsuiták tevékenységét a királyi Magyarországon korlátozni kívánó fejedelemről, aki azonban Erdélyben újra engedte működni a rendet. Kazy közöl egy dicsőítő epitháphiumot, utána pedig Bethlennel kapcsolatos fontos okiratokat, leveleket is, amelyek a királyi Magyarország és Erdély ellentétét világítják meg.

Hasonló felfogásra mutat Zrínyi és Montecuccoli megítélése is. Az *Annales*ben erősen érződik a csalódás Montecuccoli 1661. évi hadjárata miatt, és Montecuccolit meglehetősen elmarasztalja. Olyan Tacitus-idézetekkel fejeződik be a kézirat, amelyek egyértelműen Zrínyit támogatják, és Zrínyi az, aki hadi dicsőséggel ékes ("*nec Zrinio sua defuere decora*"). Ez igazán meglepő befejezés. Az utolsó két oldalon még Szelepcsényi katolicizmust erősítő tevékenységéről olvashatunk, de ez eléggé szervesen illeszkedik az előzményekhez. Zrínyi Kazy *Historiájában* is egyre fontosabb szerepet kap Érsekújvár ostromától kezdve. Ennek az lehet az oka, hogy e fontos végvár elfoglalása, illetve Erdély romlása után Lippay érsek és Wesselényi nádor egyetlen reménye a támadó szellemű, legsikeresebb magyar hadvezér, a horvátok és a protestáns rendek bizalmát élvező Zrínyi bán lehetett.

Most pedig idézzük fel részletesebben, hogy a jezsuita történetíró az 1657 és 1667 közötti eseményekről hogyan tájékoztatja az olvasót.

Erdélynek igen fontos szerepe van, de az összes jezsuita történetírónak központi kérdése. Kazy Szelepcsényit idézi, aki követként járt a gyulafehérvári udvarban, és II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratával kapcsolatos véleménye minden bizonnyal Lippay érsek, illetve a császár gondolkodását is kifejezi: "Ha néped ezen maradékát elhagyod, hazád utolsó reményét pusztítod el (mert el fogod pusztítani), Magyarország és Dácia sorsát egyaránt romlásba döntöd."

Szelepcsényi lényegében ugyanazt fejtí ki, mint Pázmány az ifjú Kemény Jánosnak, akinek nyomatékosan meghagyta, hogy Erdélynek sorsszerűen a törökhöz kell tartoznia, s ez az alapja a királyi Magyarország Habsburg Birodalmon belüli relatív függetlenségének. Pázmány azért mondhatta el véleményét kissé mehökkentő stílusban, mert már I. Rákóczi Györgynek sok konfliktusa volt a törökkel, és ez veszélyeztette a királyi Magyarországot is. Sem II. Rákóczi György sem Kemény mint fejedelem nem hallgatott Pázmányra, ezzel mérhetetlen szenvedést okozott Erdélynek, s közvetve a törökellenes politikájuk az egyik fő okozója volt a vasvári békének. Pázmány természetesen bízott egy nemzetközi szövetség későbbi győzelmében, ezért tette az időhatározó mellékmondatot a figyelmeztetése mellé: "Átkozott ember volna, ki titeket arra kísértetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozatok, míg Isten az kereszténységen másképpen nem könyörül..."⁸

II. Rákóczi Györgyöt a lengyel király, János Kázmér is hívta, hogy segítsen neki a svédek ellen, bízatta, hogy a fia lengyel király lehet, de ennek feltétele, hogy római hitűvé váljon. A protestáns svéd uralkodó és a lengyel király ellenzékének hívása azonban erősebbnek bizonyult, és Isten akarata ellenére (*invito Deo*) a fejedelem Lengyelországra tört, ahol seregei semmit nem tartottak szentnek, ezért a nép gyűlölte őket. Kazy az ókori történetíráshoz hasonlóan egy rossz előjéről is ír: óriási vihar tört ki, amikor a fejedelem elindult seregével. Majd elég részletesen elmondja a hadjárat bukásának okait, és következményeit: a fejedelemválasztásokat, II. Rákóczi György halálát és Várad bevételét.

1661. év legfontosabb eseménye Kemény János fejedelemmé választása. Kazy nagy tisztelettel szól az új fejedelemről. Barcsai és testvére halálán szánakozik, de nem érződik nagyobb részvét a leírásból. Haller Gábornak és Bethlen Jánosnak nem lesz bántódása a Barcsait szolgálók közül. Kemény azonnal segítségért fordult Lipót császárhoz, mert a török támadás Barcsai letétele, meggyilkolása után

⁸ Kemény János *Önéletírása*, szöveggondozás és jegyzetek: V. WINDISCH Éva, Bp., 1980, 100. p.

Pázmány ugyanezt a véleményét már I. Rákóczi Györgynek is megírta. *Pázmány Péter összes művei, Levelezés*, 2. köt., Budapest, 1911, 732. p.

elkerülhetetlennek látszott. A császár a Komáromnál táborozó Montecuccolit küldte Kemény megsegítésére, és a pápa is imádkozott az égi segítségért. Bethlen János figyelmeztette Keményt, hogy a császári segítség nehogy Erdély függetlenségébe kerüljön. A budai pasa és a tatár segédhadak hamar támadásba lendültek, és szörnyű pusztítást okoztak. A budai pasának Kazy szerint négy jelöltje volt: Rhedei Ferenc, Petky István, Béldi Pál és Apafi Mihály. Az első három azonban megrémült a feladattól, és így Apafit, aki a legkevésbé sem kívánta, fejedelemmé tették. Kazy ezután beszámol arról, hogy Montecuccoli a török hadnál jóval kisebb seregével eljutott Kolozsvárig, de a hozzá csatlakozott Keménynek nem sikerült rábeszélnie, hogy tovább vonuljanak, és megütközzenek a törökökkel. Montecuccoli úgy vélte, hogy feladatát teljesítette, az oszmán sereget hátra vetette, és hogy a sok beteg katonáját megmentse, tél közeledtével vissza kell vonulnia. Mivel a jezsuita historikus mindezt Apafi megválasztása után mondja el, így érezteti, hogy a török által kiszemelt új fejedelem volt az igazi oka Montecuccoli visszavonulásának. Montecuccolit meggyőlölték Erdélyben, sőt Magyarországon is az ütközet nélkül végetért hadjárata miatt.

A török sereg pedig az elvonulás után támadásba lendült, árulás folytán legyőzte a székely és a csíki ellenállókat, majd váratlanul megtámadta Kemény seregét, amely nem számított a téli hadműveletre. Keményt menekülés közben a lovak halálra tiporták, holttestét nem találták meg.

Az 1662. országgyűlésen újra a vallási kérdés volt az első téma, majd sokan támadták Montecuccolit, aki éles hangú röpirattal válaszolt, melyben érdemeit sorolta. Keményt okolta a kudarcért, mert nem hallgatott rá, és nem támogatta eléggé a császári seregeket.

1663-ban a Porta hadat üzent a császárnak. Ennek fő okai: az Erdélyben állomásozó német csapatok és Zrínyi-Újvár építése. Lipót a regensburgi birodalmi gyűléstől kért segítséget. Zrínyi lett a magyar seregek fővezére, akinek a hadi dicsősége egyre fényesebben ragyogott. Montecuccoli kevésnek tartotta a rá bízott birodalmi sereget, és Pozsony, illetve Győr védelmét választva seregét Óvárnál helyezte el.

Kazy felváltva tárgyalja az északi hadszíntért és a Dráva mentit. Forgách szerencsétlen párkányi támadását a hold rossz előjele kíséri (*triste lunae augurium*), Forgách is alig tud elmenekülni, az elfogott gyalogosokat pedig kegyetlenül megölték.

Apafit nagy nehézség elé állította, hogy a nagyvezér az oszmán táborba hívta, a fejedelem bár vonakodott, de nem lehetett kitérnie a felszólítás elől. Nyilván tisztában volt vele, hogy Magyarországot akarják az ő nevében hódoltatásra felszólítani.

Kazy művében Montecuccoli és a Zrínyi-testvérek között egyre erősebb az ellentét: Montecuccoli nem avatkozik be, csak kivár, seregét tartalékolja a két végvár védelmére, Zrínyi Miklós pedig a Nyulak szigetén győz, majd testvére, Péter visszaveri a törökök Zrínyi-Újvár elleni váratlan támadását. Majd arról olvasunk, hogy Miklós gróf (Érsek)Újvárból kicsalt egy csapatot, és megverte, majd Esztergomnál kemény küzdelemmel kiszabadította a keresztény foglyokat és a zsákmányt visszaszerezte. Az osztrák jezsuita, Franciscus Wagner Lipót császárról szóló nagy monográfiájában Zrínyinek ezen tetteiről nem szól, sőt állandó hevedéssel, meggondolatlansággal vádolja, minden valószínűség szerint Montecuccoli, illetve Prioratro nyomán. Kazy jól ismerte Wagner művét, de Zrínyi értékelésében eltér tőle.⁹

Kazy szerint Zrínyi Péter hasonlóan vitéz mint a bátyja (*Petrus Zrinius, Nicolai Germani sui virtutem egregie aemulatus est*). Ennek bizonyításául elmondja, hogy a boszniai pasa nyolcezer fővel támadta meg Zrínyi-Újvárat. Zrínyi Péter előre értesült a támadásról, és négyezer horvátal lesben állt az erdőben, s megtámadta az oszmán sereget. A szűk út miatt nem érvényesülhetett az ellenség számbeli fölénye, a török kétórás harc után visszavonult, körülbelül ezer főt vesztett, és sok előkelő aga volt a holtak között. Minden valószínűség szerint Kazy azért írja le részletesen a kitörést és a nagy győzelmet, amelyet a szakirodalom otocsáci ütközetnek ismer, mert a magyar jezsuita vitatkozik – Wagner és Montecuccoli nevének elhallgatásával ugyan – műveikkel és nézeteikkel. Wagner és az általa meg nem nevezett külföldi vezérek szerint ugyanis Zrínyi-Újvár rosszul volt építve,

⁹ Franciscus WAGNER, *Historia Leopoldi Caesaris Augusti*, Augsburg, I. köt., 1719, II. köt., 1732.

kitörésre alkalmatlan volt, a magasan fekvő erdőből szemmel lehetett tartani a várat, a külföldről jött katonák egyenesen juhakolnak nevezték. Ezért is nem nagy kár érte, Montecuccoli helyesen döntött, amikor feladta. Kazy ezen nézettel szemben örökíthette meg Zrínyi Péter kitörését, amely tényyszerűen mutatja, hogy a vár alkalmas kitörésre, az erdő és a magaslatok pedig az ellenség megfigyelésére és törbe ejtésére is lehetőséget adott.

Majd a híres Mura-parti ütközet leírása következik, hangsúlyozva, hogy Allius Licca által vezetett kilencezer főnyi sereg a Murán azért keresett átkelőt, hogy Itáliába vezető útra leljen. Velence ellen szárazföldi utat keresett a nagyvezér, mert Kandia (Kréta) ostroma már majdnem húsz éve sikertelenül folyt, és meg akarta bosszulni Velence ellenállását. Érthető a Zrínyi-testvéreket dicsőítő velencei röplapok sokasága, mert a téli hadjárat Itáliát védő, megelőző támadásnak is felfogható. Kazy Zrínyi csodálatraméltó bátorságát magasztalja, aki háromezres emberével nekiment a Murán már átkelt kétezer tatárnak. A győzelem után azt is feljegyzí a historikus, hogy a nagykárolyi német kapitány a zsákmányból részt követelt, noha nem harcolt egyik csatában sem. Lipót császár Wesselényi nádorhoz írt levele és vallási kérdéssel kapcsolatos iratok közzlése előtt, Kazy az 1663. év leírását azzal zárja, hogy Érsekújvár elvesztése miatt nagyon gyászosan kezdődött, de Zrínyi Miklós sok szenvedéssel elért, dicső győzelmeivel ért véget.

A *Historia Regni Hungariae* III. kötete az 1664. év elbeszélésével kezdődik, jelezve, hogy nagy jelentőségű események következnek. A margón ezt olvashatjuk: "A császár és egész Germánia, VII. Sándor pápa, XIV. Lajos, Franciország királya és Itália fejedelmei segítségével a török elleni háborúra készül."

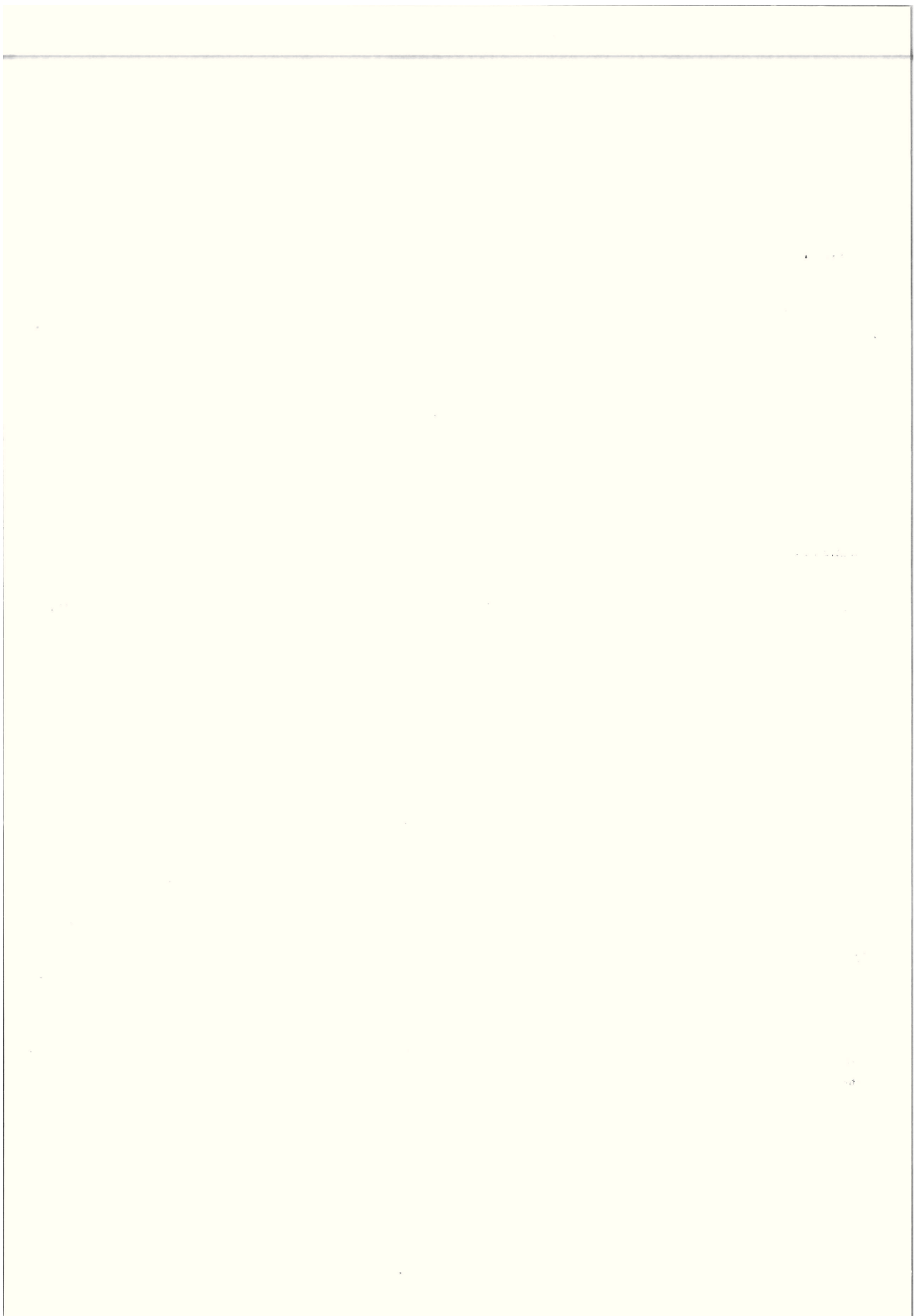
A császár támogatta Zrínyi tervét a téli hadjáratra, bár a bécsi haditanács nem tartotta a hadsereg számára elfogadható időpontnak. A téli hadjárat kezdetén Babócsát, Berzencét gyorsan elfoglalták, de Pécssett kemény küzdelem várt az elfáradt katonákra. A külvárosban talált sok bort a katonaság mértéktelenül fogyasztotta, s az álomba merült sereget pedig a törökök éjjel megtámadták és sokakat megöltek. Majd a szerző az eszéki híd elfoglalását és elpusztítását írja le. Bár a keresztény seregnek Pécs ostromával fel kellett hagyniuk, de az

évkönyv hosszan sorolja a téli hadjárat gyümölcseit (*fructus hybernae illius expeditionis*). Rengeteg állatot, hadianyagot zsákmányoltak, sok foglyot kiszabadítottak. A nemzetközi hírnevet is részletesen tárgyalja a magyar jezsuita: a pápa üdvözölte a győzelmes előretörést, a császár a birodalmi herceg címet akarta adományozni Zrínyinek, de ő megelégedett a már korábban szerzett címeivel. A nagyvezér pedig megöletett több török főisztet, és parancsba adta Zrínyi-Újvár megtámadását. Zrínyi Péter ezt megtudva, a hegyek szűk ösvényein újra megtámadta és megverte az érkező török hadat. Kazy a hadjárat értékelésében élesen ellentmond az osztrák rendtársának, Wagnernak, aki úgy véli, a hozzáértők szerint semmi haszna nem volt, csak az egyéni hírnév növelését szolgálta a téli hadjárat.

Zrínyi Miklós Kanizsa ostromát javasolta, amelynek megvolt a reménye (*Nec vana spe huc ducebatur*). A nagyvezér csapatai mélyen Szerbiában állomásoztak, az eszéki hidat felégették. Az ostrom a várat körülvevő mocsár miatt igen nehéz volt. A császár kiadta a parancsot, hogy április előtt kezdjék meg az ostromot. De senki sem akarta igazán teljesíteni, főként Styria állt ellen. (Talán féltek, ha Kanizsát támadják, esetleg a török betörésekkel áll bosszút.) Kazy a segítségére sietők közül Esterházy Pált emeli ki, talán részben azért, mert a jezsuitákat később is nagyon pártfogolta. Zrínyi kérte a császárt, hogy a téli szálláson levő sereget küldje a felmentő sereg elé. A nagyvezér átkelt a felépített eszéki hídon, a vezérek pedig Zrínyi és Strozzi ellenében az ostrom abbahagyása mellett döntöttek.

Az északi hadtéren Souchesius (Souches) hősie győzelmeit említi a történetíró, és megemlíti, hogy Rákóczi László csellel akarta visszafoglalni Váradot, de nem sikerült, mert a piactérre bejutó, töröknek öltözött magyarokat a védők számbeli fölénye legyőzte.

Kazy szerint először Montecuccoli is mindent megtett Zrínyi-Újvár védelmében, de a két vezér között egyre rosszabb lett a kapcsolat, mert az érkező utánpótlás ellenére Montecuccoli nem akar megütközni, s négy hét után a várat fel kellett adni. Az elvonulókat a janicsárok megtámadták, lemészárolták. Zrínyi Csáktornyan levelet írt Styria előkelőjéhez, amelyben hangot adott felháborodásának: Soha nem hallott dolog történt, a törökök egy hadsereg szeme láttára foglaltak el egy várat, amelyet már többször hiába ostromoltak.

akik szerint a bánt a vadászaton lelőtték. Zrínyi "*incomparabilis Heros*", páratlan hős volt, akit hosszan méltat, és leírja a különféle kitüntetéseit, valamint az Európa-szerte való megemlékezéseket. Majd a hős gróf halála után közvetlenül Lippay primás halálát és méltatását olvashatjuk. A szerző szándéka nyilvánvaló: Zrínyi és Lippay hasonlóan hősiesen helytálltak, Zrínyi a csatamezőn, Lippay érsek az egyház élén. Az 1666. évet IV. Fülöp spanyol király halálával zárja, amellyel talán azt is érzékelteti, hogy a vasvári békékötésben a spanyol örökösödési háború lehetősége is belejátszott. Wagner kifejezetten megemlíti, hogy mennyire nem tetszett az udvarnak Zrínyi túl szoros kapcsolata a franciákkal. Lipót császár ugyanis félt a francia seregtől, amely a török háborút támogatva elvonhatta a figyelmét a spanyol örökösödési kérdéstől. A spanyol birodalom anyagi támogatása nélkül pedig nem vállalhatott komoly háborút.

Kazy 1667. évtől kezdődően a magyarországi összeesküvésről ír. Wagner szerint is a vasvári béke váltotta ki a Wesselényi-összeesküvést. Kazy mindenekelőtt azt tartja a legméltatlanabbnak, hogy Zrínyi Péter és társai a török oltalmát kérték, amely szerinte a végső szolgásgot jelentette volna.

Paintner Kazy Ferencről magasztaló szavakkal emlékezik meg, és halálát említve még egyszer megemlíti írói érdemeit: "Az igen művelt stílusban írt, Magyarország minden rendje által elismert könyvei révén nevének emléke megmarad, sose hal meg, bár ezeket töredékes idejében, az állandó igazgatási gondok közepette, éjszaka, gyertyafény mellett dolgozta ki."¹⁰ Paintnerhez hasonlóan jó véleménye volt róla a híres jezsuita történészeknek, Katona Istvánnak, Kornelius Jánosnak, Muszka és Schmitth Miklósnak, Palma Károlynak, illetve a rend feloszlását szintén megélt, majd a pécsi egyházmegyében

¹⁰ PAINTNER, U.o. „*Relicta nominis sui memoria, nunquam intermoritura, in libris stilo cultissimo conscriptis, atque universis Hungariae ordinibus mirifice probatis, quos subcesivis horis, inter assiduas continui gubernii curas, elucubratus est.*”

tevékenykedő, és annak történetét hét kötetben megíró Koller József is nagy tisztelettel hivatkozott Kazyra.¹¹

Paintner sajnos nem vált be jósnak, mert Kazy Ferencet és testvérét bizony elfelejtette az utókor, illetve eléggé negatívan ítélte meg írói munkásságát. Ennek igazai oka a barokk és a felvilágosodás eszmeiségének ellentéte. A felvilágosodás eszméit támogató, nagy tekintélyű piarista, Horányi Elek híres művében, a *Memoria Hungarorum*ban (1776) Kazyt nem sokra értékelte. Lehet, hogy Paintner ezt olvasva védte Kazyt, akiről azt is megjegyezte, hogy meg akarta írni a jezsuita írók történetét. Horányinak véleményét erősen befolyásolhatta, hogy a század végén erősen érződött a konzervatív jezsuita és a felvilágosodást jobban támogató piarista rend ellentéte. Horányi szerint Kazynak a nagyszombati egyetem történetéről szóló könyvében dagályos a stílusa, nem a lényegről ír. Horányi pontos adatokat szeretne látni, Kazynak azonban szerintünk más a célja: korrajzot nyújtott, az egyetem szellemiségét meghatározó jellemeket állította az olvasó elé. Sajnos a későbbi szakirodalom (Hóman, Tarnai, Kosáry) kritikátlanul átvette Horányi megjegyzéseit.

Horányinak Kazy *Historiájáról* sincs sok jó szava, Istvánffy krónikájánál sokkal gyengébbnek vélte, és az első két kötetet Timon Sámuel művének tartotta. Lényegében Kazy előszavára hivatkozik, amelyben Kazy Timon hátrahagyott írásait fontos forrásának nevezte. Kazy bevezetésének első bekezdésében Istvánffy Miklóst vallotta példaképének, mint Timon és bátyja, Kazy János is, majd Timonról emlékezett meg, "aki miután megírta a magyar történelem szinopsziséát [*Synopsis Novae Chronologiae*], sok mindent összeírt, amellyel kibővíthette Rudolf, Mátyás, sőt II. és III. Ferdinánd történetét, de az hátramaradt, hogy a még szétszórva levő részletek egy kötetben, a történetek évenkénti rendjében tárgyalva, művelt stílusban összegeztessenek. Timonnak az éjszakai munkától megfáradt és megtört életereje, majd a halála akadályozta meg ebben a munkában."¹² Végül

¹¹ KOLLER József, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, Pozsony-Pest, 1732-1812. Koller részletesen leírja a téli hadjáratot is, főként Martinus MEYER *Theatrum Europeum* című művére támaszkodva.

¹² KAZY Ferenc, *Historia Regni Hungariae*, Nagyszombat, 1737. 1. köt., *Ingressus in historiam, A (0)* retro (számozatlan oldal), saját fordítás.

arról szól a bevezető, hogy ő maga szívesen folytatta a történetírást. Horányi és Hóman részben e prefációból vonták le a megsemmisítő véleményt, nem ügyelve arra, hogy a bevezetéseknek mindig kötelező eleme volt egy híres személyiségre való utalás és a szerénység hangsúlyozása, gondoljunk csak Zrínyi Miklós *Syrena*-kötetének előszavára.

Az utókor pedig átvette Horányi elmarasztaló nézeteit, nem véve figyelembe azt a tényt, hogy Horányi Elek is tagja volt annak a mozgalomnak, amely olyan akadémiát akart létrehozni, amely szellemiségében a párizsit akarta követni, és a jezsuita nagyszombati egyetemmel ellentétes történelemfelfogása lett volna. Bessenyei fogalmazta meg legrészletesebben e terveket.¹³

Fel kell tennünk a kérdést, miért kezdtek a 18. században a jezsuiták a magyar szentekkel és a történelemmel oly behatóan foglalkozni? A szentekkel kapcsolatban a válasz még részben magától adódik: a protestáns teológia a Szentíráson kívül más tekintélyt nem ismert el, így a szentek tiszteletét a "pápista" tekintélytisztelet részének tartotta. A jezsuiták tehát külföldön (bollandisták) és Magyarországon is a katolicizmust szolgálták a szentek modern kultuszával.

A magyar történelmi forráskutatáskutatás kettős oka lehet: a katolicizmus erősítése és a magyarságuk bizonyítása. A magyar érzelmű, a függetlenséget hangsúlyozó katolikus nemesség körében is gyanússá tette a jezsuitákat a Habsburg-udvar szolgálata. Különösen így volt ez a katolikus Rákóczi fejedelem által vezetett szabadságharc idején. Rákóczi a kuruc békefeltételek hatodik pontjában, a vallásfelekezeti béke miatt és Magyarország önállósága elismerése érdekében a jezsuitáktól önálló rendtartományt, valamint csak az iskolák javára fordítható anyagi javak megtartását kérte. A széchenyi országgyűlésen már elhangzott: "az ellenség parancsol nekik". József császár azonban nem akarta megengedni az önálló tartomány megszervezését. Miután pedig pater Cselesnek a Rákóczi-felkelés ellenes leveleit elfogták, egyrészt letartóztatták a viceprovinciálist, aki 1709-ben a kurucok börtönében halt meg, másrészt a jezsuiták nagy részének el kellett

¹³ KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., 3., kiegészített kiad., 1996, 562-571. p.

hagynia az országot. "Felosztatott tehát 30 ház és kiutasított 268 rendtag. Ez utóbbiak 1707 nyarán már mind kint voltak hazánk területén."¹⁴ Meszlényi Antal tanulmányában védte a magyar jezsuitákat, és inkább a német származású rendtársakat okolta a szakítás miatt. Jó példaként hozta fel Rákóczi érzelmeinek kettőségére: nem járult hozzá, hogy Erdélyben a fejedelmi beiktatása egy kálvinista templomban történjék, mondván, hogy inkább elhagyja Erdélyt, és így a jezsuita templomban történt a beiktatása, sőt a házi káplánja is jezsuita volt.¹⁵ Esze Tamás tanulmányában többször előkerül meglehetősen negatív előjellel pater Hevenesi neve. A szóbeszédet többségében gyűlölködő rágalmaknak tartjuk. Kazy a nagyszombati egyetem történetéről írt művében magasztalta pater Hevenesit, aki rendfőnökként is nagy aszkéta volt, és a magyar egyházi forráskutatás megalapítója lett.¹⁶ De a Hevenesi-gyűjtemény tanúsítja, hogy a híres jezsuitát érdekelte a magyar történelmi múlt is, a hírneves családok közül különösen a Zrínyi-család története, mert 1700-as keltezéssel lemásolta Zrínyi Miklós titkárának, az ír származású, ágostonos Forstall Márk *Stemmatográfiájának* legfontosabb részeit.¹⁷ VIII. Orbán pápára utalással fejezi be a hosszú részletet. A pápa "nem bizonyult rossz jósnak" (*haud in hoc vanus augur*), midőn Horatius-idézettel nyújtotta át saját kötetét az ifjú Zrínyinek, aki abban a megtiszteltetésben részesült, hogy VIII. Orbán fogadta őt Rómában. Horatius ódájával allegorikus módon a pápa elődeihez hasonló hősiességet várt el az ifjú gróftól.¹⁸

¹⁴ ESZE Tamás, *Rákóczi „Responsio”-ja = Irodalom és felvilágosodás*, szerk., SZAUDER József - TARNAI Andor, Bp., 1974, 93. p.

¹⁵ MESZLÉNYI Antal, *II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták = Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv*, Bp., 1936, 261. p.

¹⁶ KAZY Ferenc, *Historia Universitatis tyrnaviensis Societatis Jesu*, Nagyszombat, 1737, 309-313. p.

¹⁷ Budapesti Egyetemi Könyvtár, Hevenesi-gyűjtemény, Tom. XXVIII. 1-6. tétel, Vö. BENE Sándor, *A „Forstall-kódex” = Zrínyi-dolgozatok*, V. szerk., KOVÁCS SÁNDOR Iván, Bp., 1988. 1-17. p.

¹⁸ HORATIUS, Ódák IV. könyve 4., Vö. KOVÁCS SÁNDOR Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., 1985. 251. p.

Szörényi László egész tanulmánykötetét szánt a 17. századi jezsuita költők műveinek.¹⁹ Ő hívta fel a figyelmet a korábban tévesen Kazynak tulajdonított *Hunniasra*, amelyet valójában rendtársa, Répszeli László írt.²⁰ Répszeli Vergilius eposzát utánzó műve 1731-ben jelent meg. Az *Aeneis* VI. énekére utaló, jövőbe tekintő látomás Mátyást királyt láttatja a legnagyobb hősnek, aki Ausztriát és a törököt is leigazza, sőt Nagy Sándorhoz hasonlóan a legmagasabb rendű kultúrát is behozza az országba. Jupiter így szabja meg a magyarok célját:

*"(...) Te, magyar, téged ne győtörjön alantas
Gond vagy cél, inkább törj kettőzött nagy erővel
Rád kiszabott feladatra (ez ad majd hírnevet és dísz):
Leld és vadd meg az Istent! Fegyver nincsen erősebb.
S íme a mesterséged, a méltó munkajutalmad:
Hajts mászt jármód alá, de ne tórd soha mások igáját."*

(Csonka Ferenc fordítása)²¹

Szörényi így összegzi ezen eposz hatását: "A *Hunnias* után a jezsuiták végképp letettek az aulikus szólamok hangoztatásáról és magukévá tették a rendi álláspontot."²² Kazy szerepét mutathatja ebben a változásban, hogy bár tévesen, de neki tulajdonították a *Hunniást*. A jezsuita történetírók a Rákóczi-szabadságharc után tehát egyre inkább a magyar rendiség védelmezői lettek. II. József császár már részben emiatt nyugdíjazta az egyetemi állását a rend feloszlata után is megtartó Katona Istvánt, a neves jezsuita történészt, akinek a bécsi udvarral szembeni fenntartásnak valószínűleg a felvilágosodásellenes, hagyományos vallásos gondolkodásmód is az oka. Így az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a jezsuiták nem a teljes magyarságot, hanem a rendi Magyarországot védelmezték. II. József és a felvilágosodáspárti egyházi erők már nemcsak az abszolutizmus, hanem a polgári

¹⁹ SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, Bp., 1993.

²⁰ SZÖRÉNYI, *I.m.* 94. A mű teljes címe: *Hunnias, sive Hunnorum e Scythis Asiatica egressus*, Nagyszombat, 1730.

²¹ SZÖRÉNYI, *I.m.* 103. p.

²² *Uo.*, 110. p.

udvarral szembeni fenntartásnak valószínűleg a felvilágosodásellenes, hagyományos vallásos gondolkodásmód is az oka. Így az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a jezsuiták nem a teljes magyarságot, hanem a rendi Magyarországot védelmezték. II. József és a felvilágosodáspárti egyházi erők már nemcsak az abszolutizmus, hanem a polgári átalakulás ellenzőinek tartották a jezsuita történészeket.²³ Így érthető a felvilágosodást pártoló Horányi Elek negatív véleménye is. A felvilágosodás eszményei szerint alkotó történészek mindent megtettek, hogy a jezsuita történettudományt háttérbe szorítsák, ennek a folyamatnak ezek áldozatul a Kazy-testvérek is.

²³ KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., 1996, 504. p.

The Reappraisal of Historian Jesuit brothers: Ferenc Kazy and János Kazy

János Kazy continued the work of Sámuel Timon, who was the first significant person in the Hungarian Jesuit historiography. Later the work of János Kazy Brevis Commentarius Rerum in Hungaria, Croatia et Transsylvania (1718), was connected with the work of Timon Synopsys Novae Chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae and with the book of Tamás Rost who was also a Jesuit. It was given the title Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum (1736).

Our history seemed to have overlooked J. Kazy's work, which recalls the second half of the XVI. century. But his brother came off even worse because Ferenc Kazy was suspected of having worked up the manuscripts of Timon under his own name. We proved that he knew Timon's manuscript Annales but in that book some references were made to the printed work of Kazy, so Timon couldn't have written the whole manuscript. Ferenc Kazy's work Historia Regni Hungarorum (1737-1749) is the great summary of the Hungarian history of the XVIII. century but it wasn't really appreciated till now. The Hungarian Jesuit knew his fellowmonk's Franz Wagner's monumental work, which is about the life of Leopold I. (Historia Caesaris Augusti) but he disagreed with Wagner eg. on the valuation of Miklós Zrínyi, the Hungarian general. Kazy - even unspoken - debates with him at many places and he didn't think that the Peace of Vasvár was acceptable, in which the peace had been signed between the Emperor and the Sultan for 20 years against the Intenational Alliance and the Hungarian laws.

The Jesuits were not supporting the idea of Enlightenment and that's why Elek Horányi a Piarist historian one of the supporters of the new clerical image wrote so unfavourably of him. His influence on the Hungarian historiography might be the reason for the false image of Ferenc Kazy, who was highly appreciated by his fellowmonk during his life.